

Geleneksellik ve yaşlı dindarlığı: Taşrada sosyal hizmet alamayan yaşlıların dindarlık durumları üzerine uygulamalı bir inceleme

MUSTAFA ARSLAN¹ İnönü Üniversitesi

Öz

Yaşlı dindarlığı diğer yaş gruplarından ayrılan farklı niteliklere sahiptir. Yaşlı kişiler diğer yaş gruplarına oranla dine daha eğilimlidirler. Dolayısıyla yaş ve dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki geleneksel ve normatif tarzdaki iki farklı dindarlık boyutu açısından da geçerli görünmektedir. Yaşlı deneklerin hem temel dini davranışlara hem de geleneksel, folk dini pratiklere ilgisi yüksektir. Araştırmada yaşlıların dini bilgilerini edindikleri yerler, başka bir deyişle dini sosyalleşme kanalları ve bunların yaşlılar üzerindeki etki dereceleri de incelenmiştir. Yaşlıların dini sosyalleşmesinde en etkin kanalın ailedir, onu cami kurumu takip etmektedir, en zayıf dini sosyalleşme kurumu ise okuldur. Aile ve cami kurumları, geleneksel dini anlayışın etkin aktörleri olarak işlevlerini sürdürmeye devam etmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, din, geleneksel dindarlık, ikincil dini sosyalleşme

Traditional life and elderly religiousness: An applied study on religious attitudes of senior citizens don't receive social services in the country

Abstract

Elderly religiousness has different features from other aged groups. Old people tend to religion any more in proportion to other age groups. So, there is a meaningful relation between age and religiousness. This relation appears valid in dimensions of traditional and normative religiousness too. The interest of elderly samples to both basic religious behaviours and traditional, folk religious practices is great. In study, places which teach religious information to elderly people, that is, agents of religious socialization and effect degrees of these agents on old people was studied. Most effective agent on religious socialization of old people is family, secondly is mosque. Most weak agent on religious socialization of old people is school. Family and mosque agents carry on their functions as dynamic actors of traditional religiousness.

Key Words: Elderly, religion, traditional religiousness, secondary religious socialization.

¹ Doç.Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, MALATYA.
muarslan@inonu.edu.tr

Giriş

Günümüzde sağlık alanındaki teknolojik ilerlemeler ölüm hızını düşürmekte, yaş ortalamasını artırmakta bu da doğal olarak yaşlı nüfusun artmasına neden olmaktadır. Modern toplumlardaki yaşam mantalitesinin farklılaşması, eğitim pahalı bir sektör haline gelmesi gibi nedenlerle çocuk yapma sayısındaki azalma da toplumda yaşlı nüfusun artmasında diğer bir etken olarak görülebilir. Örneğin Batı Avrupa’da gelecek yirmi ya da elli yılda toplumdaki zorunlu görevleri yapacak genç nüfusun kalmayacağına, bu ihtiyacın dışarıdan göçle karşılanması gerektiğine dair planlar yapıldığını medyadaki tartışmalardan biliyoruz. Ülkemizde 2000 yılı nüfus sayımına göre 65 yaş ve üzeri nüfusun payı yaklaşık % 6 iken, Türkiye İstatistik Kurumu (2004) tarafından 2025 yılında bu oranın % 10’a ulaşılacağı tahmini yapılmaktadır. Kısacası nüfusun yaşlanması sadece gelişmiş ülkelerle sınırlı olmayıp, gelişmekte olan ülkelerde de gerçekleşen bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla yaşlılık sorunları, gelişmiş ülkelerin yanı sıra toplumumuzda da yavaş yavaş kendini hissettirmektedir. Bu durum yaşlılara dönük incelemelere ilgiyi de artırmaktadır. Yaşlılığı konu edinen çalışmalarda din de önemli bir yer işgal etmektedir.

Gerontoloji ve din sosyolojisi

Yaşlılıkla ilgili çalışmalar “disiplinler arası” bir karaktere sahiptir. Din sosyolojisi ve gerontoloji arasında kuramsal açıdan ortak ilgilerin olduğu bilinmektedir. Belli yaş gruplarının kendi dönemlerine has dindarlık özellikleri göstermesi ve ölüm konusunun dini inanç ve kurumlar açısından merkezi konumu gibi sebepler dolayısıyla din sosyologları gerontologlar arasında ortak ilgi alanları mevcuttur. Ancak bu kuramsal ortak noktalara ve din sosyologlarının din teorilerinde ölüm olgusuna büyük yer vermelerine rağmen yaşlılık dönemiyle ilgili incelemelerin diğer alanlara oranla azlığı dikkat çekicidir. Aynı şekilde, Gerontologlar da genellikle, dinsel inançların ölüm ve ihtiyarlığa kendini alıştırma konularında nasıl yardımcı olabileceği gibi konulardan ziyade, yaşlılığın fiziksel, duygusal ve kurumsal süreçleriyle ilgilenmektedirler (Heenan, 1972). Son yıllarda yaşlı insanlar arasında dinin rolü, yaşlılarda manevi huzur ve mutluluk gibi konular Sosyal Gerontoloji ve Din Sosyolojisi’nde ele alınmaya başlanmıştır.

Yaşlı dindarlığının kendine has mahiyeti ve boyutları, yaşlılığının ölüm duygusuna en yakın çağ olması, bu dönemdeki sorunlara dinin (bireysel ve kurumsal) ne gibi katkılarının olacağı gibi konularda din sosyolojisi disiplini içerisinde incelemeler yapılmasının gerekliliği açıktır. “*Yoksunluk teorisi*” bağlamında yaşlılık, cinsiyet, yoksulluk gibi kimi mahrumiyet durumlarında dinsel yönelimin mahiyeti de din sosyolojisinde çalışılan konuların başında gelmektedir. Yaşlılığın, insan hayatının üç önemli “*geçiş dönemi*”nden birisi olan ölüme yakın bir döneme denk gelmesi ve bu dönemdeki kimi destek mekanizmalarına sahip olması, bireysel ibadetler, cami devamlılığı, ritüel ve zamanı kullanma vb. konular açısından yaşlılık-din ilişkisi din sosyolojisinde ilginç bir çalışma alanı olagelmıştır. Yaşlılık, ölüm duygusuna dönük “*relafi*” mekanizmalarını harekete geçirme yanında, serbest zamanın çok olduğu bir dönemi de ifade etmektedir. Bu nedenle dindarlık ve yaşlılık arasındaki

farklı ilişki ve iletişim noktaları üzerinde düşünmek, yaşlının psikolojisine ve sosyal koşullarına uygun din hizmeti verebilmenin de ön koşulları arasında sayılmalıdır.

Yaş ve din konusunu ele alan sosyal bilimsel incelemelerde, yaşlara göre dinsel inanç ve davranışlarda görülen değişimleri analiz etmede üç modelin geliştirildiği görülmektedir. Bunlar, i) yaştaki artış ile dindarlığın artışına vurgu yapan “*geleneksel model*”; ii) yaş ile dindarlıkta hiçbir değişikliğin olmadığını ileri süren “*stabilite/sabitlik modeli*” ve iii) yaşın artışı ile dinsel aktivitede sürekli bir düşüşün olduğunu savunan “*ilgisizlik modeli*”dir. Yaş ve dinsel konulu araştırmalar inanç, dinsel davranış ve din kurumuna (kiliseye) devam gibi farklı alanlardaki sonuçları bu modellere göre değerlendirmeye tabi tutmuştur.

Çok çeşitlilik gösteren bu değerlendirmelerde en net tablo, “*ileri yaş*” ya da “*60 yaş ve sonrası*” denilen dönemle ilgilidir. Bu modeller çerçevesinde ileri yaş dönemi ile ilgili verilere bakıldığında, araştırma sonuçları kilise devamlılığında “*sabitlik modeli*”ni doğrularken, inanç ve dinsel davranış konusunda “*geleneksel*” yani artışa işaret eden modeli doğrulamaktadır. Burada kilise katılımının düşük, TV ve radyo izlemenin yüksek çıkması, ihtiyarlıtaki sağlık nedenleri ve fiziksel yoksunluklar olarak açıklanmaktadır. Bu verilerin tersine 60 öncesi diğer yaş gruplarında, “*sabitlik*” modelinin daha ağırlıkta olduğu görülmektedir (Argyle ve Beit-Hallahmi, 1992: 329-331).

Batıda yaşlılıkla ilgili din sosyolojisi çalışmalarını Heenan (1972) dört kategoride toplamaktadır:

İlki kilise ve benzeri dinsel kurumlara ilgiye dönük incelemeleri içeren “kurumsal katılım”dır. Batıdaki çalışmalarda kiliseye devamlılık dindarlığın alt boyutu olarak ele alınmıştır. Ancak kiliseye devam konusu ele alınırken, yaşlılığın fiziksel sorunları ve yaşlılığa özel dindarlık tarzlarının dikkate alınmaması ilginçtir. Fiziksel sorunlar ileri yaşlarda, toplu dini ibadetlere katılım gibi dinsel tarzlardan farklı özel dinsel davranışlar geliştirilmesine neden olabilmektedir. Fiziksel sorunlarla birlikte yaşlı dindarlığı içe dönük bir nitelik kazanmaktadır.

İkinci kategoriye “*dinin yaşlılığa dönük anlamı ve değerleri*” oluşturmaktadır. Buradan birçok yaşlının, hayatın anlamını konu alan dinsel sorunlarla ilgilendiği anlaşılmaktadır.

Az sayıda olan üçüncü kategorideki çalışmalar “*din ve kişisel uyum*” konusunu ele almaktadır. Heenan dindarlık ölçümlerinde bu boyutun çok dikkate alınmadığına işaret etmektedir.

Son kategori din ve ölüm konulu çalışmaları içermektedir. Ölüm yaşlı insanları daha yakından ilgilendirdiği için bu konunun, yaşlı dindarlığı içerisinde farklı yönleri ile ele alınmasının gerekliliği açıktır.

Şüphesiz Heenan’ın bu değerlendirmelerini yaptığı yıllardan bu yana din sosyolojisinde yaşlı dindarlığı çalışmalarının çok ileri düzeylere geldiği söylenemez. Yaşlılık ve din bağlamındaki bu yeni çalışmalara bakıldığında,

dindarlığın yaşla “pozitif bir ilişki” içerisinde olduğu (Courtenay et al 1992), dindarlığın yaşlıların hayatına bir “amaç ve anlam” kazandırdığı (Baker ve Nussbaum, 1997; Meddin, 1998; Miller, 1999; Tellis-Nayak, 1982), aynı zamanda “sağlık ve ruhsal huzur” verdiği (Ellison ve Levin, 1998; Idler, 1987; Koenig et al 1993; Levin ve Chatters, 1998) tarzında sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir.

Birçok deneysel çalışmanın verilerinden yararlanılarak elde edilen yukarıdaki sonuçlardan da anlaşılacağı gibi din, yaşlı insanların hayatında önemli bir yer işgal etmektedir. Batıda yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçlara paralel olarak ülkemizde son zamanlarda yapılan deneysel çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır (Şimşek, 2006; Akgül, 2004; Mehmedoğlu, 2004; Kayıklık, 2003; Buyacı, 2002; Kayıklık, 2002; Arslan, 1997; Köktaş, 1993: 214; Tablamacioğlu, 1962:145). Dine ilgi yaşla birlikte bir artış göstermektedir. Bu anlamda ülkemizdeki yaşla ilgili bulgular yukarıda değindiğimiz “Geleneksel Teori”yi desteklemektedir diyebiliriz.

Buna ek olarak, son zamanlarda yapılan din sosyolojisi ve din psikolojisi çalışmaları göstermiştir ki, yaşlıların hayatındaki dinsellik yaşlıya, başka türlü sahip olamayacağı bir mutluluk ve huzur da kazandırmaktadır (Buyacı, 2002: 125). Dolayısıyla yaşlılık ve din ilişkisi söz konusu olduğunda, sadece yaşının hayatındaki metafizik bir olgudan değil, aynı zamanda çok zor ve sıkıntılarla dolu bir dönemde yaşlıya başka türlü elde edemediği bir mutluluk ve huzur duygusu, ölüm vb. kaygıları ile başa çıkma yetisi kazandıran bir olgudan bahsetmiş oluyoruz.

Yukarıda değinildiği gibi dindarlığa yönelik yaş ilerledikçe artmaktadır. Ancak yaşlı dindarlığı “kendine has özelliklere” de sahiptir. Çünkü yaşın ilerlemesiyle zirveye ulaşan din, örneğin ergenin zirveye ulaşan dininden çok farklıdır. Ergen dönemdeki duygu karışımı, telaşlı, zaman zaman şüphe ve tereddütler arasında gidip gelen dinsellik, ileri yaş döneminde yerini şüphelerden uzak, oturmuş, heyecandan ergene göre uzak bir niteliğe bürünür (Argyle ve Beit-Hallahmi, 1992: 331). Batılı çalışmalarda bu bulgular ülkemizde geleneksel bir çevrede (Erzurum) yapılan deneysel bir çalışma ile de doğrulanmıştır. Günay’ın (1999:75-6) çalışmasında, ileri yaşlarda kararsız inanca sahip kimse yoktur. İleri yaş grubundaki dindarlıkta dogmatik ve taklitçi unsurlar ağırlık kazanırken, gençler arasında kararsız, rasyonel veya agnostik nitelik ağırlık kazanmaktadır. Tablamacioğlu’nun yaşlara göre dini yaşayışı ele alan araştırmasında (1962:149-150) gençlerde en yüksek oranı (% 36.3) dini uygulamaları yerine getirmeyenler oluştururken, tersine 50 yaş yukarısı yaşlılarda en yüksek oranı (% 69.5) dini uygulamaları yerine getirenlerin oluşturduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, yaşlı dindarlığının diğer yaş gruplarından ayrılan farklı niteliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple yaşlılarda dini hayatın farklı yönleri üzerinde çalışmalar yapmak önem arz etmektedir. Ülkemizde yaşlılık ve din konulu çalışmaların genelde huzurevi gibi sosyal hizmet kurumlarında yapıldığı görülmektedir. Hâlbuki bu hizmeti alamadan yaşayan yaşlılarımızın sayısı çok

daha yüksektir. Bu çalışma, sayı olarak çoğunlukta olan bu yaşlılar üzerinde ve huzur evi gibi kurumsal destek alamayan geleneksel bir çevrede yapılmıştır.

Materyal ve Yöntem

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Çorum ili İskilip ilçesinde yaşayan yaşlılar oluşturmaktadır. Dünya Sağlık Teşkilatı'na göre yaşlılık üç döneme ayrılır (WHO, 1982): Orta yaşlılar (45-59 yaş), yaşlılar (60-74 Yaş) ve ileri yaşlılar (75 ve üzeri). Yaşlanma, yaşın ilerleme sürecinin tümü olduğu için, ilgili çalışmalarda, yaşlanma sürecinde olan 40'lı ve 50'li yaşlar da inceleme kapsamına alınmaktadır. Araştırma örneklemini ise, ilçede yaşayan 50 yaş ve yukarındaki 75 kişilik yaşlı grubu oluşturmaktadır. Araştırmada, daha önceki bir araştırma için toplanan ancak ilk kez bu araştırmada değerlendirilen veriler kullanılmıştır.

Ölçme Araçları

Araştırmada yaşlıların dindarlığını ölçmek için geçerlik ve güvenilirliği test edilen ve yüksek güvenilirlik gösteren Likert tipi iki dindarlık ölçeği kullanılmıştır². Geçerlik çalışmasında deneklere sunulan toplam 34 ifadeye faktör analizi yapılmış, dindarlık ölçeğinin sonuçta iki temel faktöre ayrıldığı görülmüştür. İlk faktör "popüler dindarlık", ikinci faktör "normatif dindarlık" olarak adlandırılmıştır. Normatif dindarlık ölçek maddesi 14; popüler dindarlık ölçek maddesi ise 20 adettir. Güvenirlilik çalışmasında ise normatif dindarlık ölçeğinin Cronbach Alpha (α) güvenilirlik katsayısı ".72", popüler dindarlık ölçeğinin ki ise ".84" bulunmuştur (Çizelge 1).

Çizelge 1. Dindarlık ölçeklerinin geçerlik ve güvenilirlik dereceleri

	Madde sayısı	Açıklanan toplam varyans	Alt ve üst madde faktör yükleri	α
Normatif dindarlık ölçeği	14	% 29.7	.35-.62	.72
Popüler dindarlık ölçeği	20	% 18.2	.32-.67	.84

Sonuçlar her iki ölçeğin de güvenilir ve geçerli olduğunu göstermektedir. "Popüler dindarlık ölçeği"ndeki maddeler, geleneksel toplulukların hayatında daha sıklıkla görülen "türbe-yatır kültü, ruhlara inanç, koruyucu bir güce inanç, eski inançların izleri ya da mistik-büyüsel unsurlar, tasavvufi boyut" gibi özellikleri; "normatif dindarlık ölçeği"ndeki maddeler ise "dinin temel inanç ve ibadet ilkelerini, dine asli yönelimi içeren ifadeleri" ihtiva etmektedir³. Araştırma verilerinin değerlendirilmesinde SSPS bilgisayar istatistik paket programı kullanılmıştır.

² Dindarlığın bu şekilde iki alt boyuta ayrılmasının kuramsal ve istatistiksel dayanakları için bkz. Arslan, 1997: 28-29; Arslan, 2002.

³ Ölçek maddeleri ve ölçekle ilgili geniş istatistik bilgi için bkz. Arslan, 1997; Arslan, 2002.

Bulgular

Örneklemin genel nitelikleri

Araştırmaya katılanların demografik dağılımlarına bakıldığında, yaşlıların % 52'sinin (39)⁴ 50-59 yaş grubunda, % 48'inin (36) 60 yaş ve yukarisında olduğu; "cinsiyete" göre yaşlıların % 36'sının (27) kadın, % 64'ünün (48) erkek olduğu; "eğitim durumu"na göre % 36'sının (27) okur yazar olmadığı, % 8'inin (6) diplomasız okur yazar olduğu, % 37.3'ünün (28) ilkokul, % 9.3'ünün (7) ortaokul, % 4'ünün (3) lise, % 5.3'ünün (4) üniversite mezunu olduğu; "sosyal tabakaya" göre yaşlıların % 74 (54) gibi bir çoğunluğunun orta tabakaya mensup oldukları, % 8.2'sinin (6) orta tabakanın üstü, % 11'inin (8) orta tabakanın altı, % 6.8'inin (5) ise alt tabakaya mensup olduklarını söyledikleri görülmektedir. Medeni durumlarına bakıldığında % 82.7'sinin (62) evli, % 17.3'ünün (13) eşini kaybetmiş, dul olduğu görülmektedir.

Araştırma örneklemini oluşturan deneklerin "aile yaşantılarına, evde kimlerle beraber oturduklarına" da bakılmıştır. Araştırma alanında geleneksel tarzda yaşayan yaşlıların aile yaşantılarına baktığımızda, % 8'inin (6) tek başına yaşadığını, % 66.7'sinin (50) eşi ve çocukları ile yaşadığını, % 25.3'ünün (13) çocuk ve gelinleri ile yaşadıklarını ifade etmektedirler.

Yaşlılık ve dindarlık ilişkisi

Araştırmamıza katılan halkın dindarlık boyutları arasında önemli bir fark olup olmadığını test etmek amacıyla "t-testi" uygulanmıştır. Yaşlıların normatif ve popüler/halk dindarlık boyutları üzerinde uygulanan t- testi sonuçları Tablo-2'de verilmiştir.

Çizelge 2. Dindarlık boyutlarına göre yaşlıların tutum puanlarına ilişkin t-testi sonuçları

	N	X	SD	t	P
Popüler dindarlık	75	61.97	3.31	-11.46	0.000
Normatif dindarlık		50.56	8.76		Önemli

Çizelge 2 incelendiğinde iki boyut arasındaki farklılığın "p=0.000" gibi yüksek düzeyde bir anlamlılıkla popüler/halk dindarlığı lehine olduğu gözlenmektedir. Buradan deneklerin, daha çok popüler dindarlık tutumlarına sahip olduklarını söyleyebiliriz. Popüler dindarlık, geleneksel, mistik ve dogmatik özelliğe sahip inanç ve uygulamaları içermektedir.

Dindarlık ve yaş ilişkisini daha iyi anlamak için yaşlıların her iki dindarlık boyutunun diğer yaş gruplarınınkilerle karşılaştırılması gerekmektedir. Bu nedenle,

⁴ Parantez içindeki rakamlar sayıları göstermektedir.

şu anki araştırmamızdaki yaşlı deneklerin de dâhil olduğu, önceki bir araştırmadaki (Arslan, 1997) verileri örnek olarak verebiliriz⁵.

Yaş ve dindarlık ilişkisini anlamak için, 50 yaş yukarıdaki yaşlı insanlarla 20-50 yaş arası insanların dindarlık puanlarına Varyans analizi (ANOVA) ve çoklu karşılaştırma testleri (t ve Scheffe) uygulanmış ve sonuçlar aşağıda çizelge halinde verilmiştir.

Çizelge 3'deki sonuçlar, deneklerin yaşları arttıkça her iki dindarlık boyutuna ait puanların da arttığını göstermektedir. Buna göre her iki dindarlık puanında en düşük olan 20-29 arası, en yüksek ise 60 ve yukarıya yaşlardır.⁶ Bu sonuçlar, yukarıda değindiğimiz Batıda ve ülkemizde yapılan başka çalışmalarla paralellik arz etmekte olup, dindarlığın ileri yaşlarla daha anlamlı bir ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir.

Çizelge 3. Yaş ve dindarlık boyutları ilişkisi

YAŞ	N	Popüler Dindarlık *		Normatif Dindarlık*	
		X	SD	X	SD
20-29	141	55.83	9.79	48.95	3.61
30-39	113	58.81	8.07	49.45	3.84
40-49	100	60.17	7.83	49.99	3.68
50-59	39	59.56	7.48	49.69	3.79
60 ve yukarıya	36	64.58	9.37	51.50	2.40

*DF:4/424 F= 8.76 p= 0.000

**DF:4/424 F= 3.93 p= 0.003

Yaşlılarda dini davranış

Yaşlılarda dini davranışın kendine has özellikleri vardır. Yaşın artması ile baş gösteren fiziksel sorunlar yaşlıyı özel bazı dindarlık şekillerine yöneltse de, diğer durumlarda yaşlı kişilerde dini pratiklere yönelimde artış gözlenmektedir. Nitekim Türkiye'de yapılan uygulamalı çalışmalara göre, namaz başta olmak üzere yaş ilerledikçe dini ibadetlere yönelim de artmaktadır (Karaşahin, 2007: 220; Akdoğan, 2004: 201; Çelik, 2002: 227; Günay, 1999: 99, 110; Köktaş, 1993:109, 123-8; Yasa, 1955:213).

⁵ Tablo-3'teki siyah puntolu 50-59 ve 60 yukarıya yaşlar -toplam 75 kişi- bu çalışmadaki deneklere ait verileri ifade etmektedir.

⁶ "Popüler dindarlık boyutu"na ait ANOVA sonucuna göre değişken sıklıkları "p= .000" gibi yüksek düzeyde anlamlı olarak birbirinden farklıdır. Çoklu karşılaştırma (t ve Scheffe) testlerine göre 20-29 yaşlar ile 40-49 ve 60 yukarıya yaşlar arası, yine 30-39 yaşlar ile 60 yukarıya yaşlar arası birbirinden farklıdır. Yaş değişkeninin "normatif dindarlıkla" ilişkisine baktığımızda aritmetik ortalamaların aynı popüler dindarlık boyutunda olduğu gibi gençten yaşlıya doğru yükseldiğini görmekteyiz. ANOVA bu farklılığın p= .003 düzeyinde anlamlı olduğunu gösteriyor. Karşılaştırma testleri ile gruplar arası farklılıklara baktığımızda, '20-29' yaş grubu ile '60 yaş yukarıya' grubu ve '30-39' ile '60 ve yukarıya' gruplar arasında farklılıklar gözlenmiştir.

Çizelge 4. Yaşlıların dini davranış durumlarına ilişkin frekanslar

Dini Davranışlar	Çoğunlukla	Bazen	Hiç	Kesinlikle hayır	Toplam
Oruç tutma	68	7	-	-	75
İçki kullanma	-	1	5	69	75
Farz namazı kılma	48	19	8	-	75
Genel olarak farz ibadetleri yapma	40	27	8	-	75
Nafile namaz kılma	15	40	19	1	75
Kur'an'ın tamamını anlamıyla okuma	6	20	28	21	75
Ölü için hatim-mevlit okutma	61	13	1	-	75
Kandil gecelerini ifa etme	53	22	-	-	75
Kaza-beladan korunmak için muska kullanma	21	20	19	15	75

Çizelge 4'te yaşlıların dini davranış durumlarına bakıldığında da buna benzer bir durumu görmekteyiz. Tabloda ibadetler, “*temel, nafile ve popüler dini ibadetler*” olarak üç kategoride toplanmıştır. Yaşlı deneklerin büyük çoğunluğu namaz kılma, içki kullanmama, oruç tutma, genel farz ibadetleri yapma gibi temel dini ibadetleri yerine getirmekteler. En fazla yapılan ibadetin oruç olduğu, onu içki kullanmama ve namazın takip ettiği görülmektedir. “*Nafile ibadet*” ve “*Kur'an'ı anlamıyla beraber okuma*” ibadetlerini yerine getirenlerin diğerlerine göre azlığı dikkat çekici. Geleneksel topluluklarda Kur'an'ın anlamına dönük okumaya pek rastlanmaz, Kur'an daha çok orijinal metinlerden okunur ya da dinlenir. Deneklere hatim, mevlit, kandil gecelerinde ibadet, muska kullanma” gibi geleneksel popüler dini pratikler de soruldu. Tabloya bakıldığında, “*kaza- beladan korunmak için muska kullanma*” davranışı yaşlılar arasında orta derecede iken, diğer ikisinin yaygın olduğu, hatta hatim-mevlit uygulamasının farz namazdan daha yaygın olduğu görülmektedir.

Yaşlılar ve dini sosyalleşme

Araştırmada, yaşlıların dini sosyalleşme sürecinde etkin olan kurumlar da incelenmiştir. İnsanlar dini bilgi, inanç ya da ibadet alışkanlıkları ile doğmazlar, bunları toplum içinde sonradan edinirler. Dinsel davranış, öğrenilen bir davranıştır ve toplumsal etkileşim süreci içerisinde edinilir. Bu etkileşimi ifade eden “*dini sosyalleşme*”, bireyin sosyo-dini bir bağlam içinde, toplumun dini normlarını, inanç ve uygulamalarını öğrenmesi ve özümsemesi süreci olarak tanımlanabilir. Sosyalleşme gibi dini sosyalleşme de çocuklukta yoğun olmakla birlikte hayat boyu geçerli olan bir süreçtir. Yaşlıların sosyalleşmeleri için sosyolojide “*ikincil sosyalleşme*” kavramı kullanılmaktadır.

Araştırmamızda yaşlıların dini sosyalleşme süreci hakkında bilgi almak için iki aşamalı bir soru sistemi geliştirilmiştir. Öncelikle dini sosyalleşme kanalları, ikinci olarak bu kanalların “*etki dereceleri*” hakkında bilgi alınmaya çalışılmıştır.

Çizelge 5. Dini bilgi kanallarına göre dağılım

Dini bilgi kanalları	F	%
Aile kurumu	35	47.3
Camide Kur'an Kursu	22	29.7
Cami Hutbe- vaaz	13	17.6
Dini sohbetler	2	2.7
İlk-Orta-Lise Öğrenimi	1	1.4
Cevapsız	2	2.6
Toplam	75	100

Öncelikle dini bilgilerini en çok aldıkları yerlere göre dağılıma Çizelge 5'te bakıldığında, yaşlı denekler arasında dini bilgileri en fazla aldıkları dini sosyalleşme kanalının aile kurumu (% 47.3) olduğu, onu Camideki Kur'an kursu (29.7) ve Camide vaaz-hutbenin (% 17.6) takip ettiği görülmektedir. Okulda alınan din eğitiminin etkisinin azlığı dikkat çekicidir. Buna göre yaşlıların dini sosyalleşmesinde en etkin kanalın aile kurumu olduğu, yaşlıların yarıya yakınının dini bilgisini çoğunlukla aile içinde aldığı, onu cami kurumunun takip ettiği görülmektedir.

Geleneksel çevrede yaşayan yaşlıların dini sosyalleşmeleri üzerinde hangi kanalın ne derece etkin olduğunu görmek için Çizelge 6'ya bakıldığında, aile ve cami kurumlarının “*çok fazla*” seçeneğinde ortak oranda, “*fazla*” seçeneğinde ise caminin daha yüksek (% 20) orana sahip olduğu görülmektedir. “*Normal*” seçeneğinde ise aile, camiye göre daha yüksek orana (% 43.8) sahiptir. Bu sonuç Çizelge 5'teki sonuçlarla birlikte değerlendirildiğinde, yaşlıların “*aile*” kurumundan daha fazla bilgi aldıkları, ancak alınan bilgilerin etkinliği açısından “*cami*”de alınan bilgilerin “*etkisi*”nin aileninkine oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. “*iletişim araçları*”, “*çevre*” ve “*dini sohbetlerin*” etkisi genelde orta, normal seviyede gözükmektedir. En düşük etkiye sahip olan kurumun ise “*okul ve kitaplar*” olduğu görülmektedir. Bu sonuç Çizelge 5'teki sonuçlarla uyumludur.

Tartışma

Geleneksel bir çevrede yaşam süren yaşlıların dindarlıklarının çeşitli yönlerinin incelendiği bu araştırmada, öncelikle yaşam çevrelerine bakılmıştır. Modern toplumlarda yaşlılar genelde ya yalnız yaşama ya da huzurevlerinde istihdam edilme gerçeği ile karşı karşıya kalırlarken, geleneksel yaşantı süren topluluklarda yaşlılar çoğunlukla kalabalık, geniş aile içerisinde hayatlarını sürdürmektedirler. Özellikle küçük yerleşim bölgelerinde, yaşlılara yakınları ve sosyal çevre tarafından ilgi gösterilmektedir. Bu nedenle önekilere oranla yaşlılığın sorunlarına daha kolay karşı koyma imkânı bulabilmektedirler. Böyle ailelerde yaşlılar

danışmanlık görevini yürütürler ve ailede bereketin, dayanışmanın nedeni olarak algılanırlar. Nitekim bizim bulgularımızda da yaşlıların büyük çoğunluğunun bu tarz bir yaşantıyı sürdürdükleri görülmektedir. İlçede yaşlılar, ya çocukları ve gelinleri ile birlikte yaşamakta ya da birlikte yaşamasalar da büyük oranda çocuklarıyla bir şekilde ilişki içerisinde yani çocuk ya da yakınlarının “*yakın kontrolü altında*” bir yaşantı sürmektedirler.

Çizelge 6. Sosyalleşme ajanlarının yaşlıların dini tutumları üzerindeki etki düzeyleri

Etkiler		Aile etkisi	Cami etkisi	Okulun etkisi	İletişim araçlarının etkisi	Çevre etkisi	Dini sohbetlerin etkisi	Kitaplar
1 Çok fazla	f	19	19	1	-	4	3	6
	%	26	26	1.9	-	5.9	4.6	12.2
2 Fazla	f	9	14	1	8	8	9	6
	%	12.3	20	1.9	12.9	11.8	13.8	12.2
3 Normal	f	32	25	12	17	25	21	9
	%	43.8	35.7	23.1	27.4	36.8	32.3	18.4
4 Az	f	9	10	15	12	18	10	9
	%	12.3	14.3	28.8	19.4	26.5	15.4	18.4
5 Çok az	f	4	2	23	25	13	22	19
	%	5.5	2.9	30.7	34.3	19.5	33.8	38.8

Ancak modern çekirdek ailenin, modernleşme sürecine paralel olarak yavaş yavaş araştırma alanında da yaygınlaştığını belirtmek gerekir. Bu durum ülkenin modernleşme süreciyle paralellik arz etmektedir. Bu nedenle olsa gerek, geleneksel olarak aileler, yaşlı ana babalarına bakmak ve onlarla birlikte oturmak istemelerine rağmen, modernleşme süreci ile gelen aile yapısındaki değişimler, bu düşüncüyü gittikçe güçlendirmekte ve bazı ailelerde, yaşlı aile bireylerine bakma fikrinin yavaş yavaş zayıflamaya yüz tuttuğu da görülmektedir. Bu durum çalışma alanında kolayca tespit edilebilmektedir. Bu nedenle yaşlılara dönük bakım ve rehabilitasyon çalışmalarında geleneksel çevrelerin de düşünülmesinin gerekliliği çok açıkça kendisini göstermeye başlamıştır denilebilir.

Ülkemizde yaşlılar üzerine yapılan araştırmalar, yaşın artmasına paralel olarak dindarlıkta da bir artışın olduğu tezini savunan “Geleneksel model”e ait bulguları desteklemektedir. Bizim araştırmada da bu modeli destekleyen bulgulara ulaşılmıştır. Yaşlı kişiler diğer yaş gruplarına oranla dine daha eğilimli gözükümlerler. Dolayısıyla yaş ve dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bu sonuçlar Giriş bölümünde verdiğimiz bilgiler ve ilgili araştırmalarla uyumludur. Daha detaylı biçimde sonuçları yorumlayacak olursak, yaş ve dindarlık arasındaki ilişkinin popüler ve normatif tarzdaki iki farklı dindarlık boyutu açısından da geçerli görüldüğünü söyleyebiliriz. Bunlara ek olarak, gençlerin popüler dindarlığa daha mesafeli oluşlarının nedenleri üzerinde şunlar söylenebilir. Gençler “*daha az sosyalize oldukları ve geleneksel rolleri daha az yaşadıkları* (Çelebi, 1990:70)” için popüler dindarlık tutumları düşük düzeyde; yaşlılar ise “*geleneksel örüntülere daha çok yatırım yaptıkları ve tutum, inanç ve kanılarını yeniden incelemeye daha az güdülenmiş oldukları* (Çelebi, aynı yer)”

için popüler dindarlıkları yüksek düzeyde olabilir. Nitekim din sosyologu J. Wach (1990:252), “yaşlılarda geleneksel dini inanç ve muhafazakârlık, gençlerde ise dini değişimler daha yaygındır” diyerek bunu ifade etmektedir. Yaşlılar geleneksel toplumun inanç ve pratiklerini daha fazla içselleştirmişlerdir. Yine yaşlılarda her iki dindarlık boyutunun yüksek çıkması, aslında aralarında görece diyalektik bir ilişki olan bu iki dindarlık boyutunun, onlarda yüksek seviyede uyumluluk gösterdiğinin de bir ifadesidir.

Dine genel yönelimde gözlenen bu durum, yaşlıların dini davranışlarında da gözlenmektedir. Yaşlı deneklerin hem temel dini davranışlara hem de geleneksel, folk dini pratiklere ilgisi eşit oranda yüksek görünmektedir. Bu durum, yaşlıların temel dini ilkelerle geleneksel, folk dini inanç ve uygulamaları bir arada içselleştirdikleri anlamına gelmektedir. Temel dini davranışlarla ilgili bulgularımız, Buyacı'nın (2002:102-4) Erzurum yaşlıları üzerine yaptığı çalışmasındaki oruç ve namaz konusundaki sonuçları ile paralellik arz etmektedir.

Araştırmada yaşlıların dini bilgilerini edindikleri yerler, başka bir deyişle dini sosyalleşme kanalları ve bunların yaşlılar üzerindeki etki dereceleri de incelenmiştir. Araştırma bulguları, yaşlıların dini sosyalleşmesinde en fazla bilgiyi aileden aldıklarını, onu cami kurumunun takip ettiğini, en zayıf dini sosyalleşme kurumunun ise okul olduğunu göstermektedir. Dini sosyalleşme kanallarının, yaşlıların dini inanç ve davranışlarına etki derecelerine bakıldığında, en etkin kanalın cami olduğu, onu ailenin takip ettiği, en etkisiz kurumun okul olduğu görülmektedir. Aile ve cami kurumları, geleneksel dini anlayışın etkin aktörleri olarak işlevlerini sürdürmeye devam etmektedirler.

Geleneksel topluluklarda dini bilginin taşınmasında “aile ve caminin işlevi” önemlidir. Özellikle sosyal yapıdaki değişime paralel olarak, toplumda bazı kesimlere bu değişimin neden yansımadağı konusu sosyal bilimlerde tartışılmaktadır. Çünkü köklü/yapısal değişimler gerçekleştiren toplumlarda, bazen değişimle paralellik arz etmeyen görüşler mevcut olabilmektedir. Örneğin geleneksel tarım toplumlarında oluşan din yorumlarının, eski toplumsal işlevlerini kaybetmelerine rağmen, modern toplum şartlarında da kendilerini meşru olarak devam ettirme eğiliminde olduklarını söyleyebiliriz. Burada “değişen toplumsal yapıdan bağımsız olarak, geleneksel dini kültürün özerklik kazanmasını sağlayan unsur nedir?” sorusu önem kazanmaktadır. Bunu Mardin, “aile içinde şahsiyet teşekkülünün esnekliği” ilkesinde aramaktadır. Mardin, Melfrod Spiro'ya dayanarak yaptığı açıklamada, kültürün aileden geldiğini savunur. “Bir kültürün içinde bulunan her aile o kültürün bütün niteliklerini kendisinde toplayamaz. Aile, kültürün ailece seçilmiş bazı özelliklerinin aktarılmasını sağlayan bir süzgeç gibi çalışır (Mardin, 1993:63).” Burada Mardin, toplumdaki yapısal değişimlere rağmen ailenin, geleneksel kültürü günümüzde taşıyan ana mekanizma olduğuna işaret etmektedir. Bizim çalışmamızdaki sonuçlar da ailenin, kişilerin dini sosyalleşmesindeki etkin rolü ile uyumlu gözükmektedir⁷.

⁷ Türk toplumunda ailenin, geleneksel dini sosyalleşmedeki etkin rolü konusunda bilgi için bkz. Arslan, 2004a: 82-4; 2004b.

Ailenin geleneksel dini bilgiyi taşıyıcı rolü yanında, cami kurumunun da etkinliği dikkat çekicidir. Araştırmamızda cami ile ilgili veriler yanında katılımlı gözlemlerimiz de yaşlıların hayatında caminin önemli yeri olduğunu göstermektedir. Tespitlerimize göre camilere en fazla devam eden yaşlı kesimdir. Bunun sebepleri başka bir araştırmanın konusudur. Ancak kanaatimizce bunun temel sebebi, caminin yaşlılar için kutsal bir mekân olması dışında “*gündelik yaşantının merkezi öğelerinden birisini oluşturduğu*” gerçeği olabilir. Cami araştırma alanımızdaki yaşlılar için sadece dini ibadetlerin yapıldığı ve manevi huzura erişebilen kutsal bir mekân değil, aynı zamanda hem zamanın değerlendirildiği düzenli bir sosyal aktivite, hem yaşlıları ile kısa ve düzenli şekilde görüşülebilen, hasta ya da ölenler hakkında haber alınabilinen, hasta olduğunda beraber ziyarete, ölüm haberinde toplu olarak cenazesine ya da taziyesine katılma imkânı sunan dini-sosyal bir mekanizma işlevi görmektedir⁸. Caminin yaşlı insanların çoğunlukta olması sebebiyle, Diyanet İşleri Başkanlığı’nca camilerde yaşlılara dönük özel çalışmalar yapılmasının ve din görevlilerinin yaşlı psikolojisi konusunda eğitilmesinin zorunluluğuna işaret eden uzmanlar ve çalışmalar da bulunmaktadır (Yazıcı, 2008: 189; Akbaş, 2008: 325; Yağcı, 2000: 55).

Yararlanılan Kaynaklar

- Akbaş, A. (2008). Sosyal Hizmet Bağlamında Yaşlılarda Din Hizmeti. *I. Din Hizmetleri Sempozyumu Bildirileri II, 3-4 Kasım 2007*, DİB Ankara.
- Akpınar, A. (2004). *Sosyal Değişme ve Din*. Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Argyle, M. and B. Beit-Hallahmi. (1992). Yaş ve Din. (Çev. A. Kurt) *UÜİF Dergisi*, IV(4):319-331.
- Arslan, M. (1997). *Anadolu'nun Bir Taşra İlçesindeki İnsanların Dindarlık Boyutları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: İskilip Örneği*. On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Arslan, M. (2002). dinsel boyutluluğun sosyolojik bağlamı: Faktör analitik bir çalışma. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2(4):161-186. <http://www.dinbilimleri.com/dergi/cilt2/sayi4/makale/sosy.pdf>
- Arslan, M. (2004a). *Türk Popüler Dindarlığı*. Dem Yayınları, İstanbul.
- Arslan, M. (2004b). Kültürel Bağlamda Din. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4(1):189-205.
- Baker, D.C. and Nussbaum, P.D. (1997). Religious practice and spirituality—then and now: A retrospective study of spiritual dimensions of residents residing at a continuing care retirement community. *Journal of Religious Gerontology*, 10(3):33–50.
- Buyacı, M.Y. (2002) *Yaşlılarda Dini Hayat*. Atatürk Üniversitesi SBE, (Basılmamış YLT), Erzurum.

⁸ Caminin bu işlevlerinin erkek yaşlılar için geçerli olduğunu, kadınlar için caminin genellikle Ramazan ayında işlevsel olduğunu da belirtmek gereklidir.

- Courtenay, B. C., Poon, L. W., Martin, P., Clayton, G. M. and Johnson, M. (1992). Religiosity and Adaptation in the Oldest-old. *International Journal of Aging & Human Development*, 34(1):47-56.
- Çelebi, N. (1990). *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları*. Doçentlik Tezi, Sebati Ofset, Konya.
- Çelik, C. (2002). *Şehirleşme ve Din*. Çizgi Yayınları, Konya.
- Ellison, C. and Levin, J.S. (1998). The religion–health connection: Evidence, theory and future directions. *Health Education and Behavior*, 25(6):700-720.
- Günay, Ü. (1999). *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*. Erzurum Kitaplığı, Erzurum.
- Heenan, E.F. (1972). Sociology of religion and the aged: The empirical lacunae. *Journal for the Scientific Study of Religion*, XI(2):171-176.
- Idler, E. L. (1987) Religious involvement and the health of the elderly: Some hypotheses and an initial test. *Social Forces*, 66(1):226-238.
- Karaşahin, H. (2007). *Bir Anadolu Kasabasında Dini Hayat*. Birleşik Yayıncılık, Ankara.
- Kayıklık, H. (2000). *Dini Yaşayış Biçimleri:Psikolojik Temelleri Açısından Bir Değerlendirme*. (Basılmamış YLT), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir.
- Kayıklık, H. (2003). *Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler*. Baki Kitabevi, Adana.
- Koenig, H.G., George, L.K., Blazer, D.G., Pritchett, J.T. and Meador, K.G. (1993). The relationship between religion and anxiety in a sample of community-dwelling older adults. *Journal of Geriatric Psychiatry*, 26(1):65-93.
- Köktaş, M. E. (1993). *Türkiye’de Dini Hayat*. İşaret Yayınları, İstanbul.
- Levin, J. and Chatters, L. (1998). Religion and psychological well-being in older adults. *Journal of Aging and Health*, 10(4):504-531.
- Mardin, Ş. (1993). *Din ve İdeoloji*. 6. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meddin, J.R. (1998). Dimensions of spiritual meaning and well-being in the lives of ten older Australians. *International Journal of Aging & Human Development*, 47(3):163-175.
- Mehmedoğlu, A.U. (2004). *Kişilik ve Din*. Dem Yayınları, İstanbul.
- Miller, M.E. (1999). Religious and ethical strivings in the later years: Three paths to spiritual maturity and integrity. In L.E. Thomas, & S.A. Eisenhandler (Eds.), *Religion, Belief and Spirituality in Late Life* (pp. 35-58). Springer, New York.
- Şimşek, A. (2006). *Huzurevi Sakinlerinde Dini Yaşayış*. Ç.Ü. SBE, (Basılmamış YLT), Adana.
- Tablamacıoğlu, M. (1962). *Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi*. AÜİFD, X. Ankara: 141-151.
- Tellis-Nayak, V. (1982). The transcendent standard: The religious ethos of the rural elderly. *The Gerontologist*, 22(4): 359-363.

- Wach, J. (1992). *Din Sosyolojisi*. (Çev. Ü. Günay) Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- WHO, (1982). *Preventing Disability in the Elderly*.
- Yağcı, Y. (2000). Acele imam aramıyor. *Aksiyon*, 298: 54-55.
- Yasa, İ. (1955). *Hasanoğlan Köyü'nün İctimai-İktisadi Yapısı*. Ankara.
- Yazıcı, N. (2008). Din hizmetlerinde cami, cami hizmetlerinde Ramazan üzerine bazı değerlendirmeler. *I.Din Hizmetleri Sempozyumu Bildirileri II*. 3-4 Kasım 2007, DİB Ankara.